

2

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildiriler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	128228
Tas. No:	297.7 ULU-M

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

2007
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî
800. Doğum Yılı Dönümü

800th Anniversary of
the Birth of Rumi

Sempozyum tertip heyeti
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç (Bşk.)
Celil Güngör
Ekrem Işın
Nuri Şimşekler
Tuğrul İnançer

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildirileri

Cilt: 2

Motto Project yayını

İstanbul, Haziran 2010

ISBN 978-605-61104-0-5

Editörler

Mahmut Erol Kılıç

Celil Güngör

Mustafa Çiçekler

Katkıda bulunanlar

Bülent Katkak

Muttalip Görgülü

Berrin Öztürk

Nazan Özer

Ayla İlker

Mustafa İsmet Saraç

Asude Alkaylı Turgut

Nadir Aksu

Gülay Öztürk Kipmen

Yusuf Kot

Furkan Katkak

Berat Yıldız

Yücel Dağlı

Kitap tasarımı

Ersu Pekin

Baskıya hazırlayan

Kemal Kara

Yayımlayan

Motto Project, 2007

Mit İletişim ve Reklam Hizmetleri

Şehit Muhtar Cad. Tan Apt. No: 13 / 13

Taksim / İstanbul

Tel: (212) 250 12 02

Fax: (212) 250 12 64

www.mottoproject.com

yayinlar@mottoproject.com

Baskı

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No. 3

Kağıthane - İstanbul

Tel. 0212 294 10 00

Bu kitap, 8-12 Mayıs 2007 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı himayesinde ve Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun katkılarıyla İstanbul ve Konya'da düzenlenen Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu bildirilerini içermektedir.

Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Mevlânâ ve Mevlevîliğin Nakşbendî kültüründeki izleri

Necdet Tosun | Türkiye

MEVLÂNÂ Celâleddîn-i Rûmî yazdığı eserlerde tasavvuf düşüncesinin temel konularını ibretli hikâyeler, dikkat çekici örnekler ve veciz ifâdelerle çok başarılı bir şekilde ele almıştır. Tasavvuf, ahlâk ve irfan konularına ilgi duyan insanlar yüzyıllardan beri onun eserlerini aşk ve ibretle okumuşlardır. Sadece Mevlânâ'nın tasavvuf yolunu izleyen Mevlevî dervişleri değil, aynı zamanda diğer tasavvuf ekollerine mensup sûfiler de Mevlânâ'nın eserlerini okuyup feyz almışlar, bu eserleri tercüme ve şerh etmişlerdir. Mevlânâ'nın eserleri Farsça olduğu için, özellikle Farsça konuşulan muhitlerde bu eserler özel bir ilgi görmüştür. Tarihte Farsça'nın yaygın olarak konuşulup yazıldığı bölgelerden biri Orta Asya, bir diğeri de Hindistan'dır. Bu bölgeler aynı zamanda Nakşbendî tasavvuf yolunun etkin bir şekilde yayıldığı yerlerdir. Anadolu'daki Nakşbendî mensuplarının da Farsça öğrenmeye önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu dili iyi bildikleri için Mevlânâ'nın eserlerini rahat bir şekilde okuyabilen bu dervişler tasavvufi sohbetlerinde o eserlerden nakiller yapmış, bu eserleri tercüme, telhîs ya da şerh etmişlerdir. Ayrıca Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şahsiyetine duydukları sevgi ve hayranlık sebebiyle onun menkıbelerini yazmış ve okumuşlardır. Bu sebeple Mevlânâ'nın şahsiyeti, eserleri ve tasavvuf yolu olan Mevlevîlik Nakşbendîliği derinden etkilemiştir. Bu iki tasavvuf yolunun etkileşimi ve tarihten gelen eski dostluklarının örnekleri aşağıda sunulacaktır.

1. Orta Asya Nakşîleri ve Mevlânâ

XIV. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan ve Nakşbendîliğin kurucusu sayılan Hâce Bahâeddîn Nakşbend'in (ö. 791/1389) vahdet neş'esine sahip olduğu ve Mevlânâ'nın *Dîvân*'ındaki:

Âşık tû yakîn dâñ ki müselmân ne-buved
Der mezheb-i ışk küfr u îmân ne-buved

Yani:

Sen iyi bil ki, âşık müslüman olmaz
Aşk mezhebinde küfür ve îmân olmaz,

anlamındaki şiiri sohbetlerinde okuduğu bilinmektedir.¹ Yine Bahâeddîn Nakş-bend kendi cenâzesi taşınırken Mevlânâ'nın *Divân*'ında yer alan: "Senin köyüne gelen müflisleriz / Cemâlinden bir merhamet dileriz" anlamına gelen Farsça bir beytin okunmasını vasiyet etmiştir.²

Bahâeddin Nakşbend'in mürid ve halifelerinden Muhammed Pârsâ bazı dostlarıyla hacca giderken Nişabur'a geldiklerinde havanın bozulması üzerine yola devam edip etmeme konusunda tereddüt etmişler, kendilerine mânevî bir işâret göstermesi için Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Divan*'ından bir sayfayı açıp tefeül ettiklerinde karşularına şu şiir çıkmıştır:

"Ey Hak âşıkları, ikballe ebediyete yürüyün! Saadet burcuna ay gibi yönelin! Bu yol size Hakk'ın izniyle mübarek olsun; aştığımız her şehirde, yerde ve çölde!"

Bunun üzerine Muhammed Pârsâ ve dostları yola devam etmişler ve sıhhatle Mekke'ye varmışlardır.³ Bahâeddîn Nakşbend'in müridlerinden olan Ya'kûb Çerhî'nin (ö. 851/1447) *Risâle-i Nâiyye* (diğer adı *Neynâme*) isimli eseri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin başındaki ney ile ilgili beyitlerle, üçüncü cilddeki Şeyh Dakûkî kissası ve beşinci cilddeki Şeyh Muhammed Gaznevî Serrezî kissâsının Farsça şerhidir. Eserin son kısmında *Mesnevî*'nin muhtelif yerlerinden seçilmiş bazı beyitlerin şerhi de bulunmaktadır. Bu eser, Halîlullah Halîlî tarafından *Neynâme* adlı eser içinde yayınlanmıştır.⁴ Ya'kûb Çerhî yazdığı Farsça Kur'ân tefsirini de bazı *Mesnevî* beyitleriyle zenginleştirilmiştir.

¹ Salâh b. Mubârek Buhârî, *Enisü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn* (thk. Halîl İbrâhîm Sarioğlu), Tahran 1371 hş. /1992, s. 161; Ebu'l-Muhsin Muhammed Bâkır b. Muhammed Ali, *Makâmât-ı Hazret-i Hâce-i Nakşbend*, Buhara 1328/1910. s. 55. Bu şiir Mevlânâ'ya âittir. Bk. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Külliyât-ı Divân-ı Şems* (nşr. Bedî'u'z-zamân Fûrûzânfer), Tahran 1377, II, 1334.

² Salâh b. Mubârek Buhârî, *age*, s. 161; Ebu'l-Muhsin Muhammed Bâkır, *age*, s. 69. Bu beyit, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye âittir. Ancak orada müflisleriz yerine sūflileriz şeklinde geçmektedir. Bk. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Külliyât-ı Divân-ı Şems*, II, 835.

³ Fahreddin Ali Safî, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* (nşr. A. A. Muîniyân), Tahran 2536/1977, I, 110-111.

⁴ Eser önce Afganistan'da (Kâbil 1352 hş. /1973, s. 1-70), sonra İran'da bir önsöz ilâvesiyle neşredilmiştir (Tahran 1375/1996, s. 124-203).

XV. yüzyılda Herat'ta yaşayan Nakşbendî şeyhi Sa'deddîn Kâşgarî (ö. 860/1456) şöyle derdi:

– Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî hazretlerinin “*Ey göz! Acaipliklere bak, ilginçlik budur, bu. Âşık ne sevgilisiz olur, ne de sevgili ile beraber olur.*” şiirindeki, “sevgilisiz ve sevgili ile” ifadesini bir insan, bin yıl semâlarda kanat çırpırsa yine de tam mânasıyla anlayamaz. Allah'ın yakınlığının nasıl olduğunu kim anlayabilir? Fakat cehd ile çalışan kuluna, Allah, öyle bir bilgi ihsan eder ki Hakk'ın, kendisiyle beraber olduğunu bilir. Meğer daha önce gafletinden dolayı anlamıyormuş.⁵

Sa'deddîn Kâşgarî'nin müridlerinden Şemseddin Muhammed Rûcî'nin şöyle dediği nakledilir:

– Elimde *Mesnevî* kitabıyla cami şadırvanında oturuyordum. Birden Mevlânâ Sa'deddin Kâşgarî Hazretleri göründüler. Elimdeki kitabı görüp sordular: “Okuduğun kitap nedir?” *Mesnevî* olduğunu söyledim. Şöyle buyurdular: “*Mesnevî* okumakla iş bitmez. Ondaki mânanın gönlünüzden doğmasına çalışınız!”⁶

Sa'deddîn Kâşgarî'nin müridlerinden Abdurrahmân-ı Câmî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hakkında: “Nîst peygamber velî dâred kitâb” yani “Peygamber değil ama kitabı var”⁷ diyerek ona olan hayranlığını ifâde etmiştir. Câmî ayrıca *Risâle-i Nâ-iyye* adlı eserinde *Mesnevî*'den bazı beyitlerin şerhini de yapmıştır. *Reşahât*'taki rivâyete göre Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin neslinden bir zât Anadolu'dan Herat'a Adurrahman Câmî'yi ziyarete gelmiş, Câmî ona çok hürmet gösterip özel bir ev tahsis etmiş ve bir gece, yatsı namazından sabaha kadar onunla sohbet etmiştir.⁸

Abdurrahmân-ı Câmî'nin müridlerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö. 910/1504-5) Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden bazı beyitleri seçip *Lübb-i Lübâb-ı Mesnevî* adıyla yeni ve özet bir eser meydana getirmiştir.⁹

Kabri Semarkand'da olan Nakşbendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr da sohbetlerinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden şiirler okurdu. Okuduğu şiirlerden biri de şuydu:

*Sen yokken kim vardı, herşey tanrı idi, o kadar,
Sen yok olunca kim kalır, herşey tanrı ey derviş.*¹⁰

⁵ Safî, *Reşahât*, I, 217-218.

⁶ Safî, *age*, I, 333.

⁷ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (hzr. M. Tahralı-S. Eraydın), İstanbul 2006, I, 34.

⁸ Safî, *Reşahât*, I, 281.

⁹ Nşr. Hâc Seyyid Nasrullah Takavî, Tahran, İntişârât-ı Esâtîr, 1375 hş.

¹⁰ Safî, *Reşahât*, II, 609.

Ubeydullah Ahrâr'ın müridlerinden Muhammed Kâdî'nin müridi olan ve kabri Semerkand yakınlarında bulunan Nakşbendî şeyhi Ahmed Kâsânî (ö. 949/1542) yazdığı eserlerde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden sık sık alıntılar yapar ve hergün işrâk namazından sonra müridlerine bir miktar *Mesnevî* okuturdu.¹¹ Kendisinin vefâtından sonra talebeleri ile devam eden Kâsâniyye (Dehbîdiyye) kolunda sohbetlerde *Mesnevî* okuma geleneği devam etmiştir.

Orta Asya'da bir başka Nakşbendî koluna mensup olan Hâceğî İmkenegî (ö. 1008/1600) ise sohbetlerinde *Mesnevî* yerine hadis kitabı okumayı tercih ederdi. Birgün müridlerinden birisi: "Müsâade buyursanız da meclislerinizde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden okunsa", diye ricâda bulununca, İmkenegî: "Hergün meclisimizde *Mişkâtü'l-mesâbih*'ten birkaç hadis okunuyor, şüphe yok ki, Hz. Peygamber'in sözlerini zikretmek diğerlerinin sözlerini zikretmekten daha iyidir", diye karşılık vermişti.¹²

O dönemde sohbet meclislerinde *Mesnevî* okumaya önem veren Nakşbendî kolu Kâsânîler idi. Bunlar cehrî zikre, semâ ve raksa da müsâade ediyorlardı. Âdetâ, *Mesnevî* okumak, semâ ve raksa olumlu bakmanın sembolü hâline gelmişti. Cehrî zikre ve semâ prensip olarak uzak duran Hâceğî İmkenegî bu sebeple sohbetlerinde *Mesnevî* yerine *Mişkât* okumayı tercih etmiş olmalıdır. Ancak bu durum, *Mesnevî*'ye karşı değil, cehrî zikre, semâ ve raksa karşı bir tavır ve özellikle Kâsâniyye koluna karşı bir tepki olarak algılanmalıdır.

Mevlânâ Celâleddîn-ı Rûmî'nin menkıbelerini ihtivâ eden en önemli eserlerden birisi Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-ârifîn* isimli Farsça eserdir. Ahmed Eflâkî Selçuklular döneminde Konya'da yaşamış bir Türk idi ve anadili Türkçe'ydi. Bu sebeple Farsça olarak kaleme aldığı *Menâkıbu'l-ârifîn*'in dili ve üslûbu, anadili Farsça olan Orta Asya Tâcikler'ine biraz tuhaf geliyordu. Hattâ Eflâkî'nin üslûbu alay konusu bile oluyordu. Bu sebeple farklı zamanlarda ve farklı bölgelerde iki Nakşbendî mensubu *Menâkıbu'l-ârifîn*'in üslûbunu ve yazım hatalarını düzeltip özetleyerek yeniden kaleme almışlardır. Bu sâyede *Menâkıbu'l-ârifîn* alay konusu olmaktan kurtulmuş ve meclislerde hak ettiği değeri bulmuştur.

Menâkıbu'l-ârifîn'in gözden geçirilmiş yeni versiyonunu hazırlayanlardan birisi Mu'inü'l-fukarâ lakabıyla anılan ve Buharalı olduğu anlaşılan Ahmed b. Mahmûd'dur. Bu zât hazırladığı esere *Hulâsatü'l-menâkıb* ismini vermiştir. O, ki-

¹¹ Ebu'l-Bek_ Hâce Canı b. Hâce Bahâeddîn b. Mahdûm-i A'zam, *Câmi'u'l-makamât*, Beyazıt Devlet Ktp. , Beyazıt blm. , nr. 9339, vr. 26a.

¹² Muhammed Hâşim Kışmî, *Nesemâtü'l-kuds min hadâiki'l-üns* (thk. Münîr-i Cehân Melik), Tahran Ün. Edebiyat Fak. (Yayınlanmamış doktora tezi) 1375/1996, s. 325.

tabının başında, Hâce Muhammed Pârsâ'nın mürîdi olduğunu söylediğine ve şeyhi hakkında "Allah uzun ömürler versin" dediğine göre, yazarın yaşadığı ve *Hulâsatü'l-menâkıb*'ı telif ettiği dönemin hicrî IX. (m. XV.) asrın başları olduğu söylenebilir. *Hulâsatü'l-menâkıb*'ın başlangıcı şöyledir (Farsça'dan tercüme):

"... Bu, *Menâkıbu'l-ârifin* kitabından, yüzden biri, çoktan azı olarak seçilmiş birkaç kelimedir. O kitaptan bu seçmenin (özetin) yapılmasının sebebi, onun kelimelerinde zorlama ve sözü uzatma durumunun çok olması, bu sebeple zâhir ehlinin kötüleme dilini uzatıp eleştirmiş olmalarıdır. Bunun üzerine bu fakîr, Mevlânâ'nın büyük âilesinin güzel hâllerinden bir kısmını anlatmak niyetiyle bu eseri kaleme aldı ve ona *Hulâsatü'l-menâkıb* adını verdi".¹³

Menâkıbu'l-ârifin'in gözden geçirilmiş yeni versiyonunu hazırlayanlardan ikincisi ise, Abdülvehhâb b. Celâleddîn Muhammed Hemedânî'dir (ö. 954/1547). Bu zât hazırladığı esere *Sevâkıbu'l-menâkıb-ı Evliyâullâh* ismini vermiştir. Babası Celâleddîn Muhammed Hemedân'ın Nakşbendî şeyhlerinden idi. Abdülvehhâb'ın kendisi de bu tarîkatın mensubu ve Mevlânâ Gıyâseddîn Ahmed'in mürîdi idi.¹⁴ Gıyâseddîn Ahmed, Alâeddîn Mektebdâr Âbîzî'nin oğlu ve mürîdi, Âbîzî de Sa'deddîn Kâşgarî'nin mürîdi idi.

Şâh Tahmâsb-ı Safevî (h. 930-984) Hemedân'ı aldıktan sonra Sünnîler'e baskı yapınca Abdülvehhâb Hemadânî oradan Mısır'a kaçtı.¹⁵ Kâhire'de Mevlevîhâne şeyhi ile görüştü ve bu tekkede *Menâkıbu'l-ârifin*'in nüshasını gördü. Bir süre orada kaldı. Mevlevîhâne'nin şeyhi vefât edince mürîdler Abdülvehhâb'ın şeyhliği veya tekkenin işlerini üstlenmesini istediler. Ancak o bunu kabul etmedi ve Kâhire'den Medîne-i Münevvere'ye gitti, orada hicrî 954 (m. 1547) senesinde vefât etti. Ravza-i Nebevî yakınındaki Mevlevî hânkâhında defnedildi.¹⁶

Sevâkıbu'l-Menâkıb h. 947'de (1540) yazılmıştır. Eser hakkında ilmî bir makâle yayınlayan¹⁷ Pakistanlı araştırmacı ve değerli dostum Prof. Dr. Ârif Nevşâ-

¹³ *Hulâsatü'l-menâkıb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevî, nr. 362, vr. 1b (Farsça). Bu nüsha Dervîş Hasan Nebevî'nin hattıyla bir mecmua içinde 1b-98b varakları arasında yazılmıştır.

¹⁴ Bk. Muhammed Tâhir Hârizmî, *Risâle-i Silsile-i Nakşbendiyye*, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, nr. 69, vr. 146b: Muhammed b. Hüseyin Kazvînî, *Risâle-i Silsile-i Hâcegân-ı Nakşbendiyye*, (Türkçe trc. Mustafa b. Hayreddîn), Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa bölümü, nr. 408, vr. 14b.

¹⁵ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (hazırlayan: Dr. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 339-340.

¹⁶ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Mısır 1283/1866, III, 8; Esrâr Dede, age, s. 340-341.

¹⁷ Ârif Nevşâhî, "Sevâkıbu'l-menâkıb-ı Evliyâullâh: Me'hazî Ferâmûş şode der Bâre-i Mevlânâ ve Mevleviyye", *Ma'ârif* [Tahran], XVIII/2 (1380 hş. /2001), s. 58-74; bu

hî eserin birçok Farsça nüshasını karşılaştırarak yayına hazırlamaktadır. Eser, Osmanlı döneminde Türkçe'ye de çevrilmiştir.

XVI. yüzyılda yaşamış olup hem Yesevî hem de Nakşbendî yollarına bağlı olan Ahmed b. Mahmûd Hazînî (ö. 1002/1593-94'ten sonra)¹⁸ de *Tesellâü'l-kulûb* isimli Farsça eserinde *Mesnevî*'nin ilk üç beytinde geçen ney, neyistân, merd u zen (erkek ve kadın), hikâyet ve şikâyet kelimelerini üç farklı yorumla şerhetmiş, ayrıca Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin hayatlarından bahsetmiştir. *Tesellâü'l-kulûb* hicrî 996 (1589) tarihinde yazılmış olup bilinen tek nüshası, Paris Milli Kütüphanesi Farsça Yazmalar Bölümü'nde 263 numaralı mecmûa içindedir.¹⁹

XVII. yüzyılda yaşayan Orta Asyalı sûfî şâirlerden Kul Şerîf, şiirlerinde Mollâyı Rûmî adıyla Mevlânâ'yı ve onun *Mesnevî*'sini zikretmiştir.²⁰ Kul Şerîf'in, Buharalı Yesevî ve Nakşbendî şeyhi Muhammed Şerîf Buhârî (ö. 1109/1697-8) ile aynı şahıs olduğu kabul edildiğine göre,²¹ onun Mevlânâ'yı şiirlerinde anmış olması Mevlânâ'nın Orta Asya sûfîleri ve Nakşbendîler üzerindeki tesirine bir örnek sayılabilir.²²

Ayrıca XVII. Yüzyılda Kâşgar'da faaliyet yürüten ve halk arasında Appak Hoca diye anılan Nakşbendî şeyhi Âfâk Hâce'nin (ö. 1105/1693-4) müridlerine *Mesnevî*'yi ısrarla tavsiye ettiği, bunun üzerine Baba Rahîm Meşreb'in (ö. 1711) *Mesnevî*'den ilham alarak *Mebde-i Nûr* isiminde Çağatay Türkçesi'yle özet ve manzum bir eser yazdığı, bir başka müridi Maksûd Hâce'nin de yine Çağatayca

makâlenin Türkçe tercümesi için bk. Ârif Nevşâhî, "Sevâkıbu'l-menâkıb-ı Evliyâullâh: Mevlânâ ve Mevlevîlik Hakkında Unutulmuş Bir Kaynak, (trc. Necdet Tosun), *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sayı: 14 (2005), s. 697-707.

¹⁸ Hazînî'nin Nakşî şeyhi Molla Emîn'dir. Molla Emîn'in silsilesi geriye doğru şöyle devam eder: Hâce Sa'd Cûybârî, Muhammed İslâm Cûybârî, Ahmed Kâsânî, Muhammed Kâdî, Ubeydullah Ahrâr, Ya'kûb Çerhî, Alâeddin Atâr, Bahâeddin Nakşbend. Bk. Hazînî, *Menbau'l-ebhâr fi riyâzi'l-ibrâr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1425, vr. 28b-29a; a. mlf, *Cevâhiru'l-ibrâr*, İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY, nr. 3893, vr. 118b.

¹⁹ Paris, Bibliotheque Nationale, Pers. A. F. 263, varak: 2b-84b.

²⁰ Bk. Önal Kaya, *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerîf (XVII. yüzyıl)*, Bişkek 2003, s. 90, 108-109.

²¹ Önal Kaya, ae, s. 4-6.

²² 17. Asırda Mâverâünnehr'in meşhur Yesevî ve Nakşbendî şeyhlerinden biri olan Muhammed Şerîf el-Hüseynî el-Alevî h. 1026 (1617) senesinde doğmuştur. Tasavvuf yolunda, önce *Lemehât* müellifi ve Yesevî şeyhi olup Âlim Şeyh diye bilinen Muhammed Âlim Siddîk_'ye, onun vefatından sonra halifelerinden Hâce Fethullah'a ve ardından Mevlânâ Hacı İsmâil'e intisap etmiş, Yesevîlik usûl ve âdâbını iyice öğrendikten sonra Nakşbendî şeyhlerinden Mevlânâ Kemâl'e (Kemâleddin Fegânzevî Buhârî, ö. 1063/1652) intisap ederek Nakşbendî tarikatından da icâzet almıştır (bk. Muhammed Şerîf el-Hüseynî, *Huccetü'z-zâkirîn li-reddi'l-münkirîn*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendî, nr. 372, vr. 168a-b.). 1109 (1697-8) senesinde vefat eden Muhammed Şerîf Buhara'da medfundur.

bir *Mesnevi* şerhi kaleme aldığı bilindiğine göre, Mevlânâ'nın tesirinin Doğu Türkistan'daki Nakşbendî mensuplarına kadar uzandığı söylenebilir.

2. Hindistan Nakşîleri ve Mevlânâ

XVII. yüzyılda Hindistan'da yaşayan Nakşbendî şeyhi İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624) eserlerinde zaman zaman Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden nakiller yapmıştır.²³ İmâm-ı Rabbânî'nin torunu Abdülehad Vahdet Sirhindî (ö. 1126/1715) de *Mesnevi*'de olduğu söylenen:

*Hakk'ın ilmi sûfinin ilminde yok olur,
Bu söze insanlar nasıl inanır*

anlamındaki Farsça beyti açıklayan bir risâle kaleme almıştır.²⁴

Hindistan'ın Delhi şehrinde halkı irşâd ile meşgul olan Nakşbendî şeyhi Abdullah Dihlevî (ö. 1240/1824) Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden okuyarak sohbet yaptı. Bir sohbetten sonra şöyle demişti: "Bu ümmet içinde üç kitabın benzeri yoktur. Birincisi Allah Teâlâ'nın kelâmı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. İkincisi (Hz. Peygamber'in hadislerini ihtivâ eden) *Buhârî-yi Şerîf* kitabıdır. Bunlardan sonra Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'si gelir. Allah'ın kelâmından ve *Buhârî*'den sonra o kitabın (*Mesnevi*'nin) bir benzeri yoktur. Eğer bir kimse bu *Mesnevi-yi Şerîfe* göre amel ederse bir tarîkat pîrinden eğitim almasa bile mârifet sırlarından büyük pay alır. Hakk'a kavuşanlar zümresinden olur".²⁵

XIX. yüzyılda yaşayan ve hem Nakşbendiyye hem de Çiştîyye mensubu olan Hindistanlı İmdâdullah Tânevî Mekkî (ö. 1899)²⁶ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sini okumuş, 1859'da Mekke'ye göç edince orada *Mesnevi* okutmuş ve

²³ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, Karaçi 1392/1972, I, s. 52, 82, 100, 104, 165 (no. 21, 30, 35, 38, 73), II, s. 16 (no. 3); ayrıca bk. Muhammed Hâşim Kişmî, *Berekât-ı Ahmedîyye el-Bâkiyye (Zübdetü'l-makâmât)*, Kânpur 1.307/1889, s. 275.

²⁴ Muhammed Fazlullâh Kandeherî, *Umdetü'l-makâmât*, Kâbil 1397/1977, s. 244. Bu şiirin *Mesnevi*'de olduğu söylenmekteyse de Nicholson tarafından yayınlanan kadîm nüshada yoktur. İlâveli Hind nüshalarında belki bulunabilir. Ya da şârih, başkasının şiirini Mevlânâ'nın zannetmiş olabilir. Şerhin bir nüshası: İslamabad, Gencbahş Kütüphanesi'ndedir. Bk. Ahmed Münzevi, *Fihrist-i Müşterek*, VII, 249.

²⁵ Raûf Ahmed Müceddidî, *Dürrü'l-maârif*, İstanbul 1997, s. 101.

²⁶ İmdâdullah'ın Nakşî şeyhi Şâh Nasîrüddin Nakşibendî Müceddidî, Çiştî şeyhi de Nûr Muhammed Câncânevi'dir.

946 *Mesnevî*'yi açıklayıcı bir eser kaleme almıştır. *Havâşi ber Mesnevî-yi Mevlânâ-yı Rûm* adıyla bilinen bu *Mesnevî* şerhinin ilk iki cildi müellif hayatta iken 1896 ve 1897 de Kanpur'da yayınlanmış, diğer ciltleri ise müellifin vefâtından sonra neşredilmiştir.²⁷ Osmanlı Mevlevî şeyhlerinden Mehmet Es'ad Dede'nin (ö. 1914) de bu zâta intisap edip, onun *Mesnevî* derslerinden istifâde ettiği bilinmektedir.

3. Anadolu Nakşîleri ve Mevlânâ

Orta Asya'nın meşhur mutasavvıflarından Ubeydullah Ahrâr'ın yanında tasavvufî eğitim gördükten sonra memleketi olan Kütahya'nın Simav ilçesine dönen Abdullah İlâhî (ö. 896/1491) ve müridleri sâyesinde Nakşbendîlik Anadolu'da etkin bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Abdullah İlâhî'nin İstanbul'da iki halifesi tekke kurup halkı irşâda devam etmiştir. Bunlardan Âbid Çelebi (ö. 903/1498), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin neslinden olup kadılık mesleğini bırakarak tasavvufa yönelmiş ve Abdullah İlâhî'ye intisap etmiştir.²⁸ Mevlevîyye tarikatından da icâzetli olan Âbid Çelebi'nin tekkesinde Cuma geceleri Nakşbendî, Perşembe günleri de Mevlevî âyini icrâ edilmekteydi.²⁹ Abdullah İlâhî'nin diğer halifesi Emîr Buhârî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye izâfe edilen Farsça bir gazelin Türkçe şerhini yapmıştır.³⁰ Emîr Buhârî'nin hacca giderken yanına sâdece *Kur'ân* ve *Mesnevî* alması mânîdârdır. *Mesnevî* dinlemekten zevk alan Emîr Buhârî'nin zaman zaman Muğlalı müridi Vefâyîzâde Mustafa b. Süleyman'ın (ö. 968/1560-61) *Mesnevî* meclislerine iştirak ettiği bilinmektedir.³¹

Emîr Buhârî'nin damadı ve Fatih'teki tekkesine postnişin olan ser-halîfesi Amasyalı Mahmûd Çelebi (ö. 938/1531-32) şeyhinin vefâtından sonra yaklaşık

²⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. , Yazma Bağışlar, 2306, II, 125; Nisar Ahmad Faruqi, "İmdâdullah Tehânevî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 223.

²⁸ Abdülmecid Hânî (ö. 1319/1901) *el-Hadâiku'l-verdiyye*'de onu Emîr Buhârî'nin halifeleri arasında saymış ise de, şeyhi İlâhî'nin vefâtından bir süre sonra tekke kurup (900/1494'ten önce) irşâda başlamasına ve (*Tâcü't-tevârih* ile *Hadâiku'ş-Şakâik* gibi) eski kaynaklarda Emîr Buhârî'ye intisâbindan söz edilmeyişine bakılırsa hilâfeti Abdullah İlâhî'den almış olması daha muhtemel görülmektedir.

²⁹ M. Baha Tanman, "Âbid Çelebi Tekkesi", *DİA*, I, 308.

³⁰ *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*, Süleymaniye Ktp. , Hüsrev Paşa, nr. 759, vr. 85b-87a; Süleymaniye Ktp. , Hâlet Efendi, nr. 300, vr. 126b-130b. Şerhedilen gazelin Mevlânâ'ya âidiyeti şüphelidir. Emîr Buhârî'nin bu Türkçe risâlesi yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Fatma Durgut, *Emir Buhari'nin Türkçe Risaleleri*, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Ens. , yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1997.

³¹ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmeletî's-Şakâik*, İstanbul 1268/1852, s. 21.

onaltı sene irşâd makâmında bulunmuş, bu arada Edirnekapı'da yaptırdığı tekkenin şeyhliğini de üstlenmiştir. Tekkesinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin okunduğu, anlaşılmasayan yerleri kendisinin izah ettiği nakledilir.³² Mahmûd Çelebi'nin ulemâ çevresinden yetiştirdiği müridlerinden biri *Mesnevî* şârihi Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa Sürûrî'dir (ö. 969/1562).³³ Sürûrî altı cilt ve Farsça olan *Şerh-i Mesnevî* isimli eserine Zilhicce 957'de başlamış ve Zilhicce 964'te yani yedi sene tamamlamıştır. Eser henüz yazma hâlinindedir.³⁴

Osmanlı dönemi Nakşî-Müceddidî meşâyihundan Neccârzâde Şeyh Rızâ (ö. 1159/1746), onun müridi Muhammed Âgâh Ağa (ö. 1184/1770), Muhammed Emîn Kerkükî (ö. 1228/1813) ve ondan icâzetli olan Hoca Hüsâmeddin Efendi (ö. 1280/1864) *Mesnevî* okutan sûfilerden bazılarıdır.³⁵ Osmanlı'da hem Nakşbendîliğe hem de Mevlevîliğe bağlı olan mutasavvıflardan biri Ali Behcet Konevî'dir (ö. 1822).³⁶ Bu zât, tekkesinde *Mesnevî* ve *Mektûbât* okutmuştur. Üsküdar Çiçekçi'de Küçük Selimiye Câmii hazîresindeki mezar taşının ucunda Mevlevî sikkesi motifi bulunmaktadır.

Nakşbendiyye'nin Müceddidiyye koluna mensup olan İstanbullu Muhammed Murâd Efendi (ö. 1264/1848) Fatih Çarşamba'da postnişini olduğu Murâd Molla Tekkesi'nin yanına Dâru'l-Mesnevî inşâ ettirip burada *Mesnevî* okutmuş, ayrıca *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için *Hulâsatü'ş-şurûh* isminde altı ciltlik Türkçe bir *Mesnevî* şerhi kaleme almıştır.³⁷

Mevlânâ ve Mevlevîliğe hayranlık duyan Nakşîlerden biri de Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir (ö. 1293/1876). Bu zât hac esnâsında Abdullah Dihlevî hulefâsından Muhammed Cân Efendi'den tasavvufî eğitim görüp icâzet almıştır. Ayrıca Bahariye Mevlevîhânesi şeyhi Nazif Dede ile özel dostluklarının olduğu ve çok iyi ney üflediği söylenir. Ney ile ilgili:

³² Mecdî, *Hadâiku'ş-Şakâik*, İstanbul 1269, s. 518.

³³ Hayatı ve eserleri için bk. Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1915, II, 225-226; Sa'îd Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş. /1984, I, 392-393; Edith G. Ambros, "Surûrî", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1997, IX, 895-896.

³⁴ *Şerh-i Mesnevî*'nin bazı yazma nüshaları: Beyazıt Devlet Ktp. , Beyazıt, nr. 3579 ve nr. 3769; Süleymaniye Ktp. , Nâfiz Paşa, nr. 557-561 (1-2-3-5-6. ciltler); Süleymaniye Ktp. , Serez, nr. 1462 (4. cilt).

³⁵ Vassâf, *Seffîne*, II, 78, 89, 94, 110-112.

³⁶ Nihat Azamat, "Ali Behcet Efendi", *DîA*, İstanbul 1989, II, 382-383. Bu zâtın Nakşbendî yolundaki şeyhi Bursalı Mehmed Emîn Kerkükî, Mevlevî şeyhi ise Afyonkarahisar'daki Alâeddin Çelebi idi.

³⁷ Bk. M. Hüdei Şentürk, "Murad Nakşibendî", *DîA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul 2006, XXXI, 188-189. *Hulâsatü'ş-şurûh*'un yazma bir nüshası için bk. İstanbul Üniversitesi Ktp. TY, nr. 6309-6314.

*Bezm-i vahdetten cüdâ bir ney, bir ben, bir gönül,
Fânî-i bâkî-nümâ bir ney, bir ben, bir gönül.*

diye başlayan bir şiiri de vardır.³⁸

Hem Nakşbendîliğin Hâlidîyye koluna hem de Mevlevîliğe bağlı olan ve Aşçı Dede lakabıyla anılan İbrahim Efendi (ö. 1906'dan sonra) de bu iki tasavvuf yolunu kendi şahsında birleştiren sûfilerdendir. Hayatı hakkında en önemli kaynak üç cilt hâlindeki kendi hâtırâtı olup yayınlanmıştır.³⁹ Nakşî-Hâlidî meşâyihından Fâtih-Çarşamba'daki Yanyalı İsmet Efendi'ye müntesip olan⁴⁰ Ahmed Sâfi Bey'in (ö. 1926) de vefâtından bir sene önce Dizdâriye'de Özbekler dergâhında cuma geceleri *Mesnevî* okuttuğu nakledilmektedir.⁴¹ Bu son örnekler, özellikle XIX. Yüzyıldaki Nakşbendî-Mevlevî yakınlaşmasının dikkat çekici örneklerinden bazılarıdır. Bu yakınlaşma, XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı devleti tarafından Bektâşî tekkelerinin kapatıldığı, buna mukâbil devletin Nakşbendî ve Mevlevîliğe özel bir önem verip desteklediği döneme rastlar.

Nakşbendîlik ile Mevlevîliği şahsında birleştiren sûfilerden biri de son dönem Mesnevîhânlarından Şefik Can'dır (ö. 2005).⁴² Şefik Can hem Mevlânâ hakkında eser yazmış, hem de *Mesnevî*'yi tercüme ve şerh etmiş, ayrıca Mevlânâ'nın *Dîvân*'ından seçmeleri tercüme etmiştir.

Netice olarak, Orta Asya, Hindistan ve Anadolu'daki Nakşbendî mensuplarının Mevlânâ ve Mevlevîliğe dâimâ ilgi gösterdikleri, *Mesnevî*'yi şerh ettikleri, Mevlânâ'nın biyografisini yazdıkları, sohbetlerinde onun eserlerini okuttukları ve şiirlerinden örnekler verdikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı'da XIX. yüzyılda bu iki tasavvuf yolu arasındaki yakınlık daha da artmış, her iki yoldan feyz alan sûfiler çoğalmıştır. Bu yakınlığın izleri XX. yüzyılda da devam etmiştir.

³⁸ İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1998, II, 747-753; a. mlf, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955, s. 154-162.

³⁹ Nihat Azamat, "Aşçı İbrahim Dede Mecmuası", *DİA*, İstanbul 1991, III, 546-547. Bu zât önce Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde Mevlevî olmuş, sonra Nakşbendî-Hâlidî olan Erzincanlı Şeyh Fehmi Efendi'ye intisap etmiştir. *Aşçı Dede'nin Hâtırâtı* 2006 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

⁴⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, IV, 153-4.

⁴¹ Necdet Tosun, "Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefînetü's-Sâfi", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/2 (1996), s. 178.

⁴² Şefik Can Bey Mevlevîyye'den Tâhiru'l-Mevlevî ve Midhat Bahârî'ye, Nakşbendîlik'te ise Mahmud Sâmî Ramazanoğlu'ya (ö. 1985) bağlı olduğunu kendisi ifâde etmiştir. Bk. *Altınoluk*, sy. 154 (Aralık 1998), s. 45; sy. 252 (Şubat 2007), s. 12.